3/16 ՓԵՏՐՈՒԱՐ 1904

Ա. ՏԱՐԻ. — ԹԻՒ 34

ՎԵՐԱԾՆՈՒԹԻՒՆ

ՇԱԲԱԹԱԹԵՐԹ

Բաժանորդագին՝ 10 Ֆր. տարեկան

Հասցէ՝

Réd. du jour. „VERADZNOUTIOUN“ Roustchouk

Ред. на в. “ВЕРАДЗНУТЮНЪ“ · — Русе

ՍՕՑԻԱԼ - ԴԷՄՈԿՐԱՏԻԱ

„Վերածնութեան“ վերջին համարներից մէկում խօսելով Ռուսաստանի Սօցիալ-Դէմօկրատիայի մասին, մենք չը վարանեցինք մի րոպէ անգամ բացարձակաբար յայտարարելու, որ մենք, իբրև հայ սօցիալ-դէմօկրատ, մեկնում ենք մեր ձեռքը Ռուսաստանի ամեն ազգութիւններին պատկանող սօցիալ-դէմօկրատ ընկերներին. Մենք միաժամանակ յայտարարեցինք, որ այդ բոլոր սօցիալ-դէմօկրատների համախմբումը մէկ և ընդհանուր կուսակցութեան մէջ հիմնական պայմանն ու սկզբունքն է կազմում սօցիալիստական գործի աջողութեան Ռուսաստանի բոլոր ազգութիւնների նկատմամբ։ Այդպիսի մի կուսակցութիւն արդէն կազմուած է, այն է՝ „Ռուսաստանի Սօցիալ-Դէմօկրատական Բանւորական Կուսակցութիւնը“, որի Ծրագրի մասին մենք խօսել ենք „Վերածնութեան“ նոյն N-o 30-ի առաջնորդողում, և իր կազմութեան մէջ նա միաժամանակ ընդգրկում է Ռուսաստանի զանազան ազգերի սօցիալ-դէմօկրատական կազմակերպութիւնները, որոնց մէջ նաև հայ սօցիալ-դէմօկրատական կազմակերպութիւն, յանձին „Պրօլէտարիատ“ խմբի։ Այդ իւրաքանչիւր կազմակերպութիւնն ինքնուրոյն է իր ազգային և աշխարհագրական շրջանում և միաժամանակ գործում է „Ռուսաստանի Սօցիալ-Դէմօկրատական Կուսակցութեան“ Ծրագրի հիման վրայ և նրա „Կազմակերպական Կանօնագրի“ համաձայն։

Այսօր մեր միտքը չէ ընթերցողների առաջը դնել այն բոլոր պատճառաբանութիւնները, որոնք ապացուցանում են իբրև անհրաժեշտութիւն Ռուսաստանի բոլոր ազգերի սօցիալ-դէմօկրատների միացումը մէկ եւ ընդհանուր կուսակցութեան մէջ եւ մէկ եւ ընդհանուր Ծրագրի ու կազմակերպական կանօնագրի հիման վրայ։ Արդէն սօցիալ-դէմօկրատական սկզբունքը, որով և սօցիալիստական գործի զարգացման, առաջադիմութեան և առաջխաղացութեան պահանջն ըստ ինքեան այդպիսի միացման եւ այդպիսի գործունէութեան անհրաժեշտ պայմանն է, և հայ սօցիալ-դէմօկրատը չէ կարող դրա հակառակը մտածել՝ առանց դադարելու լինել իսկապէս սօցիալ-դէմօկրատ և առանց անցնելու թեթև ոտքի մի ստուտով նացիօնալիստական հողի վրայ։ Մենք կարծում ենք և մենք համոզուած ենք, որ ռուսահայ բոլոր սօցիալ-դէմօկրատների պարտականութիւնն է մտնել այդ արդէն կազմուած „Ռուսաստանի Սօցիալ-Դէմօկրատական Կուսակցութեան մէջ“, կազմելով նրա հայկական ճիւղը՝ իբրև հայկական կազմակերպութիւն։ Ինչպէս արդէն վերն ասացինք, հայկական սօցիալիստական տարրից բաղկացած այդպիսի մի կազմակերպութիւն արդէն գոյութիւն ունի Ռ. Ս. Դ. Կուսակցութեան մէջ և մինչև այսօր նա ցոյց է տուել մի ժրաջան գործունէութիւն Կովկասում հայ բանւորների մէջ։ Ռուսահայ սօցիալ-դէմօկրատների պարտականութիւնն է գալ և միանալ այդ հայկական սօց.-դէմ. ճիւղին, զօրացնելով նրա կազմակերպութիւնը և միահամուռ ոյժերով ընդլայնել և ընդարձակել սօցիալ-դէմօկրատական աշտարար գործունէութիւնը Կովկասում։

Այս առիթով աւստեղ մենք հարկ ենք համարում գրեթէ ամբողջովին առաջ բերել մի բացատրիչ առաջաբան, որ մենք գտնում ենք Ռ. Ս.-Դ. Բան. Կուսակցութեան մի հրատարակութեան մէջ, որը վերջերս լոյս տեսաւ իր առաջին տետրով նաև հայերէն լեզուով հետևեալ վերնագրով — „Ծանուցումն Ռուսաստանի Սօցիալ - Դէմօկրատական Բանւորական Կուսակցութեան երկրորդ հերթական Համագումարի մասին“։ Այդ առաջաբանում ընդհանուր, հակիրճ և ամփոփ կերպով բացատրւում է Ռ. Ս.-Դ. Կ.-թեան սկզբունքն ու բնութիւնը, որպէս և բոլոր ազգերի համահաւասար նշանակութիւնն այդ Կուսակցութեան մէջ, նրանց ազգային ու մարդկային շահերի միանմանութիւնը Ռուսաստանում, որպէս մէկ և ընդհանուր իրաւանութիւնից առաջացած պայմանը՝ համաձայն գիտական յեղափոխական սօցիալիզմի թէօրիայի ու գործնականի։

Ցայտարարելով Ռ. Ս.-Դ. Կ.-թեան կենտրօնական Կոմիտէտի կողմից, որ նա ձեռնամուխ է լինում ստեղծելու սօցիալ-դէմօկրատական գրականութիւն իր կազմութեան մէջ մտնող բոլոր ազգերի լեզուներով, առաջաբանն ասում է. —

„Միայն այդ տեսակ զանազան լեզուներով գրականութիւնը, լայն կերպով տարածուած ամբողջ երկրում, կարող կը լինի տալ վճռական հարուած ազգայնական առանձնականութեան և նոյնպէս աւազակային քաղաքականութեամբ դարերով կուտակուած ազգային թշնամութեան— աւազակային քաղաքականութեամբ ճնշուած ժողովրդների, որպէս և դրանց մէջ գտնուած ճնշուած դասակարգերի վերաբերմամբ“։

Եւ առաջաբանը շարունակում է այսպէս. —

„Սօցիալ-Դէմօկրատիայի գործն է — անշեղ կռիւ մղել այդ տեսակ քաղաքականութեան և նրանից ստեղծուած ազգային առանձնականութեան դէմ։ Սօցիալ-Դէմօկրատիայի գործն է՝ մերձեցնել և միացնել բոլոր ժողովրդների ճնշուած դասակարգերին — բոլոր երկիրների պրօլէտարիատների միացումը։

„Այնպիսի պետութեան մէջ, ինչպիսին է Ռուսաստանը, սօցիալ-դէմօկրատիայի վերոյիշեալ խնդիրը (задача — նպատակը) ունի առանձնապէս կարևոր նշանակութիւն։ Աւազակութեան ու յափշտակութեան քաղաքականութիւնը, որը գործադրում է միապետութիւնը լեհերի, ֆինլանդացիների, հրէաների, հայերի, վրացիների և առհասարակ ո՛չ-ռուս ազգութիւնների վերաբերմամբ, առաջ բերում ընդհանուր բողոք և ընդդիմադրութիւն բոլոր ազգութիւնների առաջաւոր խաւերի մէջ։

„Միաժամանակ կապիտալիզմի զարգացումը աւելի և աւելի սուր կերպարանք է տալիս և սաստկացնում է աշխատաւոր դասակարգերի շահագործումը բոլոր ազգութիւնների մէջ և մղում է դէպի մարտ պրօլէտարիատի քիչ թէ շատ զարգացած խաւերը։ Ռուսաստանի բանւորական շարժումը ընդգրկում է դեսպօտիզմի տակ հեծող բոլոր ժողովրդներին *) և մեր կուսակցութիւնը ներկայումս պէտք է իր ամբողջ ոյժերն ուղղէ՝ միացնելու ի մի վանազան ազգութիւնների բանւորական շարժումը։ Ամբողջ աշխարհի բանւորների եղբայրութեան գաղափարի ընդարձակ պրօպագանդան, ազգային ճնշման վանազան ձեւերի դէմ անընդհատ ագիտացիան, բանւորների միացումը շարժման պրակտիկային գործունէութեան ժամանակ, միացումը միևնոյն սօց.-դէմ.-կան գրականութեան միջոցով՝ հրատարակուած զանազան լեզուներով, ծանօթացումը մէկ ազգութեան պրօլէտարիատին այլ (միւս) ազգութեան պրօլէտարիատի աշտարար կռւի կենցաղային պայմանների և առանձնայատկութիւնների հետ — ահա՛ նք են մեր մօտակայ խնդիրները (задачи — անելիքները)։

„Ուրեմն՝ առա՛ջ և առա՛ջ դէպի բոլոր երկիրների պրօլէտարների գործնական միացումը։ Թո՛ղ ազգային ճնշման սաստկացումը որ կատարւում է միապետութեան ձեռքով, հանդիպէ ուժգին դիմադրութեան վանազան ժողովրդների պրօլէտարների ընդհանուր սօցիալ-դէմօկրատական կազմակերպութեան կողմից։ Թո՛ղ զանազան ազգութիւններին պատկանող մեր սօցիալ-դէմօկրատ ընկերներն օգնութեան հասնեն Ռուսաստանի Սօց.-Դէմ. Կուսակցութեան Կենտ. կոմիտէտին՝ իր այս նորօրինակ գործի մէջ“։

Այդ հիմալից տողերում դրոնելով նոյն իսկ մեր դաւանած սկզբունքների ու մեր համոզումների արտայայտութիւնը, այսօր վերջ դնելով մեր խօսքին, մենք

*) Այդ եւ բոլոր յետագայ ընդգծումները մերն են։

միախառնում ենք մեր ձայնը Ռ. Ս.-Դ. Կուսակցութեան աղաղակի հետ, որով նա աւարտում է իր առաջաբանը. —

„Թող կորչի՜ միապետութիւնը!

„Կեցցէ՜ ժողովրդների ազատութիւնը!

„Կեցցէ՜ միջազգային յեղափոխական սոցիալ-դեմոկրատիա»!

«ՄԻՈՒԹԻՒՆ» ԱՂԱՂԱԿՈՂՆԵՐԻՆ

(Շարունակութիւն եւ վերջ)

Գուցէ քաղաքակրթուած ազգերի անունով խօսող մեր „Միութիւն» աղաղակողները ռուսներին էլ բաւականաչափ քաղաքակրթուած չեն համարում։ Ուրեմն յիշենք դրանցից աւելի քաղաքակրթուած ազգերի յեղ. շարժումները։ Միացա՞ծ էին արդեօք իրենց համոզումներով, գաղափարներով ու քաղաքական եւ տնտեսական պահանջներով Գերմանիայի զանազան դասակարգերի (բուրժուազիայի, քաղաքային բանւորների, փոքր հողատէր ազնուների, գիւղացիների եւ կղերականների) շահերի վրայ հիմնուած յեղափոխական կուսակցութիւնները, երբ նրանք կռւում էին ազնուական ֆէօդալականութեան դէմ։ Երբ այդ կուսակցութիւնները միահամուռ ուժերով պատերազմ էին մղում իրենց ընդհանուր թշնամու դէմ, միեւնոյն ժամանակ եւ ամենակատաղի պայքար չէի՞ն մղում եւ միմեանց դէմ, որպէսզի փէօդալիզմից ազատուելուց յետոյ ամեն մի կուսակցութիւն իր պահանջների մեծագոյն չափը ստանայ։ Եւ միթէ այսօրուան գերմանական կուսակցութիւնների կռիւները յեղափոխութեան ժամանակ ունեցած կռիւների շարունակութիւնը չե՞ն։ Միթէ միեւնոյն երեւոյթը եւ միեւնոյն բանը չէ՞ եղել եւ չէ՞ շարունակւում եւ Իտալիայում, Ամերիկայում, Հունգարիայում, Ռումանիայում, Սերբիայում, Բուլղարիայում եւ այլն եւ այլն, աւելի կամ նուազ քաղաքակրթուած երկրներում։

Շատ հաւանական է որ լոկ դասագրքերով ազգերի պատմութիւնը սովորած Հրաչեայ-Մարալները այդ մանրամասնութիւններին էլ տեղեակ չեն։ Մենք նրանց կը յիշեցնենք ֆրանսիական մեծ յեղափոխութիւնը, որի մասին ամենակարճառօտ դասագրքերի մէջ անգամ համեմատաբար ընդարձակ տեղեկութիւններ կան։ Մտաբերեցէ՛ք միայն Ժակոբենների եւ Ժիրոնդիստների երկու ահռելի յեղ. կուսակցութիւնները, որոնք միմեանցից բոլորովին տարբեր եւ հակառակ քաղաքական ուղղութիւն ու պահանջներ ունենալու պատճառով շարունակ իրար բզկտում էին, բայց եւ միեւնոյն ժամանակ միացած ուժերով ֆէօդալական բոլոր կարգերը տապալեցին։

Այս բոլորից յետոյ կատարեալ զրպարտութիւն չէ՞ ասել թէ հայ յեղ. կուսակցութիւնները չեն ցանկանում միանալ։ Միեւնոյն ժամանակ կատարեալ տգիտութիւն չէ՞ քաղաքակրթեալ ազգերի անունով խօսելը եւ իզո՞ւր չե՞ն այն բոլոր ջանքերը, որոնցով կամենում են միմեանց հետ միացնել, իմի ձուլել այնպիսի յեղ. կուսակցութիւններ, որ հիմնուած են ուրոյն դասակարգերի շահերի վրայ եւ հետեւապէս ունեն միմեանցից բոլորովին տարբեր թէ՛ քաղաքական եւ թէ՛ տնտեսական պահանջներ։

«Միութիւն» քարոզողները, փոխանակ քաղաքակրթուած ազգերի անունից խօսելու, աւելի լաւ կանէին եթէ կուլտուրայի ամենատարր աստիճանի վրայ կանգնած կիսավայրենի ցեղերի անունից խօսէին, որովհետեւ այդպիսի ցեղերի մէջ է, որ կեանքը բոլորովին զարգացած չը լինելու պատճառով, դեռ եւս դասակարգեր էլ չը կան։ Եւ յիրաւի, գլխովին խաշնարած հովիւներից բաղկացած մի ցեղ, ի՞նչ դասակարգեր կարող է ունենալ։ Միթէ՞ կարելի է ասել թէ հայերն էլ դեռ նոյն հովուական դրութեան մէջ են գտնւում։

Արդ, քանի որ մենք բոլորս էլ ընդունում ենք, թէ հայ ժողովուրդը վաղուց է դուրս եկել իր հովուական դրութիւնից, ու հայ կեանքը այնքան զարգացել է, որ իրերի բնական ընթացքով նրանք զանազան դասակարգերի են բաժանւել եւ այդ դասակարգերն էլ գնալով աւելի ու աւելի զարգանում են, ուրեմն շատ բնական պիտի համարենք եւ այն, որ այդ դասակարգերը իրարից բոլորովին տարբեր քաղաքական ու տնտեսական պահանջներ ունենան եւ այդ պահանջների համաձայն էլ իրարից տարբեր եւ նոյն իսկ հակառակ կուսակցութիւններ լինեն։ Ցանկանալ որ այդ պահանջների տարբերութիւնը վերանայ, ջանքեր թափել, որ այդ կուսակցութիւնները իրենց գաղափարներով, ձգտումներով եւ ուղղութեամբ միանան — միեւնոյն է թէ դէպի լուսին ճանապարհորդելու փորձեր անել։

Հէնց այդ հիման վրայ էլ մենք բոլորովին չէինք հաւատում թէ Հնչակեան սոց. յեղ. կուսակցութեան եւ այդ կուսակցութիւնից, յանուն իրենց նացիոնալիստական (մի կողմ թողնելով խաչագողական) ուղղութեան ու համոզումների բաժանուած Ալֆարեան հատուածի միջեւ կայացրած մեծաղմուկ միութիւնը կարող էր յարատեւ լինել։ Այդպիսի միմեանց հակառակ տարրերի միութեան ցնորքը միմիայն Խուչպուլեանի եւ Հրաչեայ-Մարալի նման հիւանդ ուղեղներում կարող էին ծագում առնել։ Մենք հաւատացած ենք, որ եթէ Խուչպուլեանը եւ Հրաչեան, փոխանակ կուսակցութեան վարիչների դերը ստանձնելու, շարունակէին մնալ իրենց նախկին համեստ դերերի մէջ, — առաջինը խմբագրի օգնականի, իսկ երկրորդը ապստամբական խմբապետի կամ գրաշարի, — նրանք այսպէս տխուր չէին վերջացնի իրենց յեղափոխական կարիերան։

Այժմ մեզ մնում է պարզել՝ այն հարցը, թէ ինչո՞ւ ուրիշ ազգերի մէջ, ինչպէս են ռուսները, գերմանացիք եւ այլն, միութեան խնդիրը այնպէս յամառութեամբ չէ առաջ տարւել, ինչպէս մեզ — հայերիս — մէջ։ Իբրեւ պատասխան այդ հարցի, մենք հետեւեալ երկրորդ հարցումը կանենք. — Ինչո՞ւ հայկական յեղափոխութեան իսկական ու բուն գործունէութեան վայրերում միութեան խնդիրը երբէք երեւան չէ գալիս, իսկ եթէ գալիս էլ է, նա այնչափ՝ չէ զբաղեցնում, չէ ալեկոծում մտքերը, ինչպէս այդ տեսնում ենք հեռաւոր Ամերիկայում կամ Բուլղարիայում ապրող հայերի մէջ։ Վերոգրեալներից յետոյ, կարծում ենք, խնդիրը բաւական պարզւում է այս հարցումով։ Բուն յեղափ. վայրերում գտնւող կուսակցականները շարունակ ընդհանուր թշնամու դէմ կանգնած լինելով, համարեա թէ ամեն օր առիթ ունեն իրարու քով գալու, միանալու, որպէսզի ընդհանուր ուժերով հեշտութեամբ կարողանան տապալել այդ ընդհանուր թշնամուն։ Եւ կուսակցութիւններից դուրս գտնւող կամ հեռւում կանգնած դիտողները այդ կուսակցականներին տեսնում են մի՛միայն նրանց կռւելու, թշնամու դէմ պատերազմ մղելու եւ ուս ուսի տուած մեռնելու ժամանակ։ Իսկ այն, թէ այդ տաք պատերազմների դադարումների միջոցին ինչպէս են այդ նոյն կուսակցութիւնները միմեա՛նց հետ կռւում, միմեանց դէմ մաքառում, իւրաքանչիւրը յանուն ի՛ր սկզբունքների, ի՛ր գաղափարների ու ի՛ր կուսակցական պահանջների, — ոչ ոք չէ տեսնում կամ, աւելի ճիշդ է ասել, չէ էլ ուզում ուշադրութիւն դարձնել, համարելով այդ բոլորը շատ բնական երեւոյթներ։ Կրկնում ենք, այլապէս չէ էլ կարող լինել, որովհետեւ բոլոր հայ թէ այլազգի յեղափոխական մարմիններն էլ թէեւ հետաքրքրուած են տիրող միապետական ռեժիմը տապալելով, բայց եւ նրանցից իւրաքանչիւրը ձգտում է այդ տապալուած ռեժիմի տեղ հաստատել այնպիսին, որ համապատասխանէր իր կուսակցական պահանջներին։

Իսկ ի՞նչ է կատարւում բուն յեղափ. գործունէութիւն չեղած վայրերում, օրինակ՝ Ամերիկայում կամ Բուլղարիայում։ Ընդհանուր թշնամին այդ երկրներից շատ հեռու է, հետեւապէս եւ իրենք իրենց այս կամ այն կուսակցական համարող խմբերն ու անհատները երբէք առիթ չունին իրարու քով գալու, միասին կռւելու եւ միասին մեռնելու։ Դրանց համար ամբողջ ժամանակը դադար է, հետեւապէս նրանց բաժին է ընկնում մի՛միայն իրարու դէմ մաքառելը, կռւելը։ Եւ որովհետեւ այսպիսի վայրերում կուսակցական վէճերի ու բանակռիւների մէջ են խառնւում եւ շատ այնպիսիները, որոնք իրենց վիճած առարկայի մասին ո՛չ բաւականաչափ պատրաստութիւն եւ ո՛չ հասունութիւն ունին, որոնք յեղափ. բուն ասպարիզում գուցէ եւ շատ լաւ պատերազմող ուժ ներկայացնէին, այնինչ կուսակցական պայքարների մէջ չափազանց թոյլ են գտնւում եւ իրենց մտաւոր թուլութիւնը քողարկելու համար ստիպուած են լինում ֆիզիքական ուժի դիմել, ուստի շատ բնական է, որ այդ կուսակցական վիճաբանութիւնները այնպիսի գռեհիկ եւ շատ անգամ չափազանց անվայել կերպարանք են ստանում, որ հեռուից նայողի վրայ միմիայն զզւանք, սարսափ եւ հիասթափութիւն են ազդում։

Ահա հէնց այդ չափազանց անախորժ տպաւորութիւններն են, որ միամիտ ամբոխի մէջ ինքնաբերաբար ծնեցնում են „Միութեան" գաղափարը։ Ամբոխի տրամաբանութեամբ հայկական յեղափոխութեան յառաջ չը գնալու, անյաջողութիւնների եւ հայ ժողովրդի գլխին եկած բոլոր չարիքների իսկական պատճառը այդ կուսակցական կռիւներն են նկատւում, հետեւապէս այդ բոլորը միանգամից վերացնելու եւ հայութեան փրկութիւնը մօտեցնելու միակ դարմանը բոլոր կուսակցութիւնների միութիւնն է համարւում։

Միամիտ ամբոխը անկարող է ենթադրել, երեւակայել անգամ, որ եթէ նոյն իսկ մոգական հնարք գտնւի այդ անիրագործելի միութիւնը իրականացնելու, դարձեալ հայկական յեղափոխութեան գործը չէ կարող մի քայլ անգամ յառաջ գնալ, քանի որ իրենք իրենց յեղափոխական համարողները կամ թէ այս թէ այն կուսակցութեան պատկանելու հաւակնութիւն ունեցողները կը շարունակեն իրենց տաքուկ սենեակներում եւ ըստ ամենայնի ապահով ժողովարաններում մնալ։

Այդ դեռ բաւական չէ։ Քանի որ յեղափոխական համարւողները գործունէութեան բուն ասպարէզ չը գնան, ոչ մի միութիւն չէ կարող եւ նրանց միջեւ եղած կռիւներին ու պառակտումներին վերջ տալ. գուցէ այդ կռիւները իրենց ձեւն ու կերպարանքը փոխեն, կուսակցական հողի վրայից անձնական ուրիշ զանազան աւելի մանր մունր հաշիւների վրայ փոխադրուելով։

Մենք բոլորովին չենք զարմանում, երբ ամբոխը միութիւն է բղաւում ու պահանջում. ամբոխը, վերոյիշեալ սարսափ ու հիասթափութիւն ազդող դէպքերը տեսնելով, իր ամբոխային ողջ տրամաբանութեամբ մի այլ եզրակացութեան չէ էլ կարող գալ։ Մենք աւելի եւս չենք զարմանում, որ Ալֆարեանների նման խաչագողներն էլ միութեան անունով են խօսում. չէ՞ որ ամբոխային տրամադրութիւնը շահագործելու ամենալաւ եւ ամենայարմար միջոցն է դա։ Բայց մենք զարմանում եւ չափազանց զարմանում ենք, տեսնելով որ Խուչպուլեանի նման անշահախնդիր եւ լուրջ յեղափոխական համարուած անձնաւորութիւններն էլ են «Միութիւն» աղաղակում։ Փոխանակ Ամերիկայի ու Եւրոպայի զանազան անկիւններում թափուած եւ իրենք իրենց յեղափոխական անուանող եւ այս կամ այն կուսակցութեան անունից ամբողջ տարիներով դատարկ, անվերջ ու անհամ վիճաբանութիւններով եւ գռեհիկ կռիւներով զբաղողներին յորդորելու, կոչ անելու որ նրանք շտապեն օր առաջ յեղափոխութեան իսկական վայրերը գնալու, թէկուզ հէնց իրենց հետ այնտեղ տանելով եւ իրենց կուսակցական վէճերը, այդ անձինք էլ ամբոխային տրամադրութիւնից վարակուելով, խորհում ու դատում են ճիշտ միեւնոյն ամբոխային տրամաբանութեամբ։ Ամբոխի եւ սոցա «Միութիւն» պահանջելու տարբերութիւնը այն է միայն, որ վերջինները քաղաքակրթուած ազգերի անունից են խօսում, որով, ինչպէս վերեւում տեսանք, երեւան են հանում միմիայն եւ միմիայն իրենց տգիտութիւնը եւ աւելի եւս վարանման մէջ են գցում իրենցից աւելի միամիտներին եւ տգէտներին։

Բաքու Beniard

ԿՈՎԿԱՍԵԱՆ ԻՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

III.

Միապետական կառավարութիւնը կարծելով որ ռուսական հոգով կրթուած մահմեդական „ինտելիգենտ" բէկերը մեծ ազդեցութիւն ունեն մահմետական խաւար ամբոխի վրայ և ամեն բանում դրանց ղեկավար կարող են հանդիսանալ՝ աշխատում է նրանց գործիք դարձնել իւր կեղտոտ միտումներն իրականացնելու յոյսով։ Երբ կառավարութեան համար դժւար չէ՝ իսէր իւր այդ նպատակների ներշնչել այս կամ այն բէկին այս կամ այն միտքը և նրա գործադրութեան եղանակները. դժւար չէ մոռանալ այդ բէկերի մի ժամանակ կատարած ախրագործութիւնները, որոնք ամբողջ ազգաբնակութեան համար չարիքներ են եղել։ Դրանց ապացոյց կարող է ծառայել և՛ այն պատգամաւորութիւնը, որը վերջերս ներկայացել է այլանդակուած Գոլիցինին և որի մասին պաշտօնական գրութիւնն առաջ ենք բերում թարգմանաբար՝ „Վերածնութեան" գլխաւորապէս արտասահ-

մանեան ընթերցողներին ծանօթացնելու դիտումով։

Ահա այդ դոճարը. —

„Ամսոյս (Յունվարի) 14–ին առաւօտեան 10 1|2 ժամին Նովկասի կառավարչապետի պալատն է գնում Գանձակի նահանգի խաների, բէկերից և աղալարներից բաղկացած մէկ պատգամաւորութիւն հետեւեալ կազմով. — Գանձակի գաւառից՝ Ադըլխան Զիադխանով և Ալլահ–եար–բէկ Զուլղեադարով, Զիւանշիրի գաւառից՝ Բեբբալայ–աղայ Զիւանշիր և Ադիգիւզալ–բէկ Ադիգիւզալով, Շուշու գաւառից՝ Իսկենդար–բէկ Ռուստամբէկով, Ասադ–աղայ Զիւանշիր և Ֆարրուխ–բէկ Վեզիրով, Ղալաթի գաւառից՝ Մահմէդ–աղայ Վէքիլով և Իսմայիլ–աղայ Բիասբէկով, Արէշի գաւառից՝ Իսմայիլ–բէկ Սուլթանով և Սուլէյման–բէկ Սուլթանով և Նուխու գաւառից՝ Շիրա–ալի–բէկ Ամիրջանովով ու Ագեւլխան Եւսուֆյակիյ“։

„Իշխան կառավարչապետն անձամբ դուրս եկաւ դահլիճ՝ ընդունելու համար պատգամաւորութիւնը։ Ներկայացուցիչներից մէկը Ֆարրուխ–բէկ Վեզիրով մէկ կարճ ճառով դիմեց նորին պայծառափայլութեանն և ապա մատուցեց նրան ուղերձ՝ հետեւեալ բովանդակութեամբ.

„Ձեր պայծառափայլութիւն իշխան Գրեգորիյ Սերդէեւիչ!

„Մենք եկել ենք, որպէս Գանձակի նահանգի խաների, բէկերի և աղալարների ներկայացուցիչներ, որպէսզի ձեր վերջնականապէս (??) առողջանալու (!?) և երկիրը կառավարելու մէջ աջողութեամբ մնալու առթիւ յայտնենք մեր անկեղծ շնորհաւորանքը“։

„Թող Ալլահը կրկնապատկէ ձեր ոյժերը մեր պաշտելի Ցարին ծառայելու համար“։

„Սկզբից ի վեր աղնուականութիւնն անսահման սիրով և նուիրուած իրենց Արքայական կայսերին՝ իւր կեանքը չէ խնայել, ուստի չարագործի (?) ձեռքով Մեծ միապետի բնորեալին հասցրած վէրքերի հետքերը՝ խորին վշտով նշաւակուած կը լինեն Գանձակի աղնուականութեան ուխտի պատերանեներում“։

„Ձեր կրած տանջանքներն ակամայ ստիպեցին մուսուլման աղնուականութեան միանալու թափել մեր բարկութիւնը մեր երկրի պատմութեան մէջ չը տեսնըւած անօրինակ և յանդուգն չարագործութեան (?) վրայ“։

„Մղւած ընդհանուր ուրախութիւնից, մահմեդական–աղնըւականներն ուղղում են ձերդ պայծառափայլութեանն սրտագին ողջոյն և, Ամենաբարձրեալին ջերմ աղօթքներ մատուցանելով, ցանկանում են ձեզ առողջութիւն՝ Արքայական կայսրին և մեր թանկագին երկրին ծառայելու համար“։

„Նորին պայծառափայլութիւն գեներալ–ադիւդանտ իշխան Գ. Ս. Գոլիցինն ընդունելով ուղերձը՝ խրախուսիչ ներկայացուցչի հետ առանձին խօսեց և ապա դիմեց պատգամաւորութեանը մէկ կարճ ճառով, որի մէջ նրանց արտայայտած զգացմունքների համար շնորհակալութիւն յայտնելով իւր խորին յոյս յայտնեց, որ պատգամաւորութեան անդամները, որպէս մահմեդականների ինտելիգենտ ներկայացուցիչներ, Գանձակի նահանգի միացած աղգաբնակութեան համար օրինակ կը դառնան և ոյժեղ գործակցութիւն ցոյց կը տան կառավարութեան ձեռնարկած միջոցներին՝ ուղղւած դէպի երկրի քաղաքակրթութեան բարելաւումը“։

Ահա մէկ վերին աստիճանի յուզիչ և ողբերգական երեւոյթ, որ մեծ արատ է բերում վերոյիշեալ մահմեդական աղայ „ինտելիգենտների“ առանց այն էլ կրկնակի արատաւոր անուններին և որը զզուանքի արժանացաւ տեղիս ինտելիգենտ և առաջադիմական շրջաններում։

Սակայն այստեղ մէկ կարեւոր հարց է առաջանում, որը կը բնորոշէ նրանց ու կորոշէ մեր գիրքն ու վերաբերմունքը։

Ազգաբնակութեան ո՞ր խաւերի, ո՞ր դասակարգի և ի՞նչ տիպի մարդկանց ներկայացուցիչներն են վերոյիշեալ աղաները“։

„Խաներ“, „բէկեր“ և „աղալարներ“ — այդ անուններն բաւական են որոշելու համար տեղը հասարակութեան մէջ։ Նրանք իրենց տեսակի հարստահարիչներ, արնախում վամպիրներ են գիւղական գլխաւորապէս աղգաբնակութեան համար՝ լինելով հարուստ կալւածատէրեր։ Եւ այդպիսով նրանք կառավարութեան, միապետի համարեա սիւներն են հանդիսանում և լաւ են այն բանակի հետ, որի ձգտումներն ու շահերը տրամագծօրէն հակառակ են մեր, սօցիալիստ–յեղափոխականներիս, ձգտումներին, շահերին, իդէալներին։

Մենք աշխատել ենք և միշտ էլ կաշխատենք համերաշխ լինել բոլոր ճնշւած աշխատաւորների հետ և այդ համերաշխութեան անհրաժեշտ գաղափարը տարածել մահմեդական աղգաբնակութեան բէկերի և զանազան ճաղաների— այդ կլթան կովերի — մէջ էլ։ Եւ զարմանալի էլ չէ, որ այլանդակ–խելագար իշխանին այցելութեան գնան ու ցաւակցութիւն յայտնեն վերոյիշեալ տխրահռչակ հարստահարիչները, նախկին „ղաչախները“։ Չէ՞ որ նրանք Գոլիցինի հետ համարեա միատեսակ մարդիկ են իրենց գաղափարներով ու բռնակալական ձգտումներով և հետեւաբար իրա՛ր միայն փոխադարձաբար համակրում են։ Միթէ՞ նրանք, այդ բէկերը, կարող են, բէկեր մընալով, գովաբանել այն անվեհեր հոգիներին, որոնք արհամարհելով իրենց սեփական անձը՝ պատժեցին գաղանին ընդհանուրին օգտակար հանդիսանալու բարձր

ԱՒԵՏԻՍ ՆԱԶԱՐԲէԿ 14

ԶԱՐԱԽՕՍ ԹՋՈՒԿԸ

(Հ. ԱՌԱՔԵԼԵԱՆ ԵՒ Cie ՀԱՍՑԷԻՆ)

Օ՛, ի հարկէ, մեր կողմից աններելի ու ծիծաղաշարժ միամտութիւն կը լինէր պահանջել, որ մեր տղէտ, խաւարասէր ու խաւարամիտ թզուկը ո՛չ միայն ընդունէր, այլ եւ գէթ մի քիչ հասկանար լուսամիտ, ազատ ու բարոյական գաղափարները։ Ճահիճը նեխած ջրի աւազան է. նա հոտում է, նրա չուրջ օդն ապականւած է. ճահճից չէք կարող հուսեցնել տալ սառնորակ ու վճիտ ջուր, նրա չուրջը չէք կարող գտնել թարմ մթնոլորտ, նա չունի հօրիզօն եւ նրա աւազանը բոյն է ամենավնասակար միկրօբներին։ Առաքելեանի միտքը ճահիճ է, իսկ նրա հոգին՝ ճահճային միկրօբ։ Քաղաքակիրթ ազգերի լուսամիտ գաղափարնե՛ր եւ... Առաքելեա՛ն — երկու հակածայր բեւեռ... Լուսամի՛տ գաղափարներ... ի հարկէ, „անթոյլատրելի են“ Առաքելեանի նման «վայրենիների հասկացողութեամբ»։ Բայց այդ դէպքում էլ՝ ի՞նչ է նա ներս ընկնում եւ իր խելքից վեր կենսական երեւոյթների մասին ճառում եւ ա՛յնպէս ճառում «աշխարհիս բարոյական օրէնքների» մասին, որ կարծես թէ խօսում լինի.... փլաւի՛ ու քիւֆթայի՛ վրայ ...

Լուսաւորւած երկիրներում տարեկան տասնեակ հազարներով ամուսիններ ձգւում են իրար, տասնեակ հազարներով ապահարզաններ են տեղի ունենում, ի հարկէ զաւակների խընդրով հանդերձ. եւ մէ՛կ Առաքելեանի կարծիքով այդ ամենը «կատարեալ ոճրագործութիւն են» անում. «անթոյլատրելի աշխարհիս ամեն բարոյական օրէնքներով»։ Երեւի մենք հայերս ենք միայն հետեւում այդ «բարոյական օրէնքներին», մե՛նք, որ դատապարտում ենք անհաշտ ամուսիններին չարունակել դարձեալ եւ միշտ մնալու ապրել... եւ ուրեմն իրանց գJsուբիւննելով չսւոուեմկ բաrnjայkա fuյfայկ sեաաrան նErkայայնել իrանց զաւակներ այfրն, ընտանիքը դարձնել անհաշտութեան քաsr, նեբքեա պէս խոր–տակել ամեն պատիւ ու սրբութիւն, խորտակել ամեն անհատական ազատութիւն, յայտնել «թշնամիներ եւ կամ կեղծաւորներ», որոնք երկիւղ կրելով կոյր ու խաւար մի հասարակութեան «ասէ-կօսէից» ու դատապարտութիւնից՝ չեն համարձակւում իբարից զատւել եւ ստիպւած մնում են կաշկանդւած ընդհանուր կենակցութեան լծի տակ եւ այդպիսով միշտ իրար խաբում, մինչեւ մեկնումն մինչ մի կեղծ, մի ձանձր, մեկ անբարոյական վիճակի։ Ահա ա՛յդ է «բարոյական օրէնքն“ ամուսնութեան մէջ à la ինչ-որ Առաքելեան... եւ մենք գնա՛ ստիպւած ենք հայերիս մէջ ջատագովել, պաշտպանել եւ կռւել իսկ այնպիսի գաղափարների համար, որոնք քաղաքակիրթ ազգերի մէջ անցած են արդէն իրական կեանքի ու սովորութիւնների շրջանը։ Եթէ մի Բայրըն, մէկ Լըսէն, մի Ռիխարդ Վագնէր եւ այլ մի չարք հանճարեղ ու տաղանդաւոր եւրոպական գործիչներ դժբախտութիւն ունենային հայ ծնւելու՝ ո՞րպիսի սուր ու սրաք կարծիքներ նրանց վրա ճա՛յառին մէկ Առաքելեան իր աջէմական գահի բարձրութիւնից, ո՞րպիսի ջէզւիտական վայրոյթով նա կանւանէր ո՞ր-գործ, անբարոյակա՛ն եւ այլն այդ մեծ մարդկանց, որ ունեցել են իրանց ընտանեկան դժբախտութիւնները եւ զատւել իրանց ամուսիններից։ Եթէ նոյնպէս մի Գէօթէ, մի Վիկտոր Հիւգօ, մի Դիւմա-հայր, մի Զօլա եւ այլ մի չարք նշանաւոր եւրօպացիներ հայ լինէին՝ մեր թզուկ Առաքելեանները նրանց նկատմամբ էլ գրօշների գնով տնային լրագրութիւն կանէին, զրպարտութեան սարքեզ գտնելով՝ երեւան կը հանէին նրանց տան ներքին անդ ու զարձերը, եւ այդ հսկաների մարդկային արժանապատւութիւնը, օգտակարութիւնը, անունը, գործը, հանճարը — ամեն սրբութիւն կը թաւալէին ցեխի մէջ...։ Ցիրաւի, վայրենի եւրօպացիները պէտք է բարոյականութեան դասեր առնեն մեր լուսաւորւած թըզուկից։ Այդ դէպքում նրանք, եւրօպացիները, փոխարէն անբնդարաբելի համարելու ամեն մարդու, որպէս եւ իրանց հանճարների, մասնաւոր ու հոգեկան կեանքը, փոխարէն ազգային ու մարդկութեան պարծանք նկատելու նրանց անունները, կը քարկոծէին եւ կը հալածէին նրանց, հասարակութեանը կը գրգռէին «պատժել նրանց»... յանուն «աշխարհիս բարոյական օրէնքների» à la Առաքելեան...։ Ա՛խ, ի՞նչ ռմազալու, ի՞նչ հրաշալի ու հօմերական ծիծաղի արժանի տեսարան, եթէ ներկայացնենք ինչպէս մէկ Առաքելեան՝ դիմելով այդ հսկաներին, իբրեւ մաւկ՝ վիթխարի լեռներին, պոռում է տըռաքելու չափ թէ — «Ինչպէս էք համարձակւում զատւել կամ մեկուսանալ ձեր կնոջից, եւ զաւակներ էլ այնտեղ. Դուք ոճրագործներ էք, դուք հրէշներ էք, դուք նոյն իսկ վայրենիների՛ հասկացողութեամբ ոտնակոխ էք անում աշխարհիս բարոյական օրէնքները... Ի՛նչ, դուք ասում էք թէ անհաշտ էիք ձեր կանանց հետ կամ թէ սիրել էք այլ կին կամ աղջիկ... Նախ ես, Առաքելեանս, չեմ հաւատում ձեր անկեղծութեան (եւ ի՛նչպէս հաւատալ ողորմելին, քանի որ ինքը ոտքից մինչեւ գլուխ չինծուութեան ու կեղծութեան մի հիւսւածք է). ո՛չ, չեմ, չ՛եմ հաւատում... Ապա եթէ մի րոպէ թոյլ տամ, որ ձեր սրտում խօսել է անկեղծ սէրը, սուրբ սէրը, այն ժամանակ պէտք է ասեմ, որ ամուսնացած մարդ իրաւունք չունի՛ սիրելու ուրիշին, որ այդ սէրը յանցաւոր է եւ դուք պարտաւոր էք արմատախիլ անել այն... Իսկ եթէ դուք չարեցիք այդ, եթէ դուք քաշւեցաք ձեր կնոջից, որոնց հետ եւ անհաշտ էիք նրա հետ եւ սիրել էք ուրիշին, ուրեմն դուք ոճրագործնե՛ր էք, հրէշնե՛ր էք, աւազակնե՛ր էք, քիւրդե՛ր էք, ճիւաղնե՛ր էք ...» եւ այլն, եւ այլն... Եւ այդպէս մեր կրէտինի փրփրած բերանը դեռ շարունակում է կատաղաբար պոռալ...

Ա՛հ, լուսաւորւած, բարոյական, երեւելի՛ Առաքելեան, ձեր ի՛նչ գործն է, ասացէք խնդրեմ, խօսել ու դատել «իրո՛յ մասին... Ախր «էշն ի՛նչ գիտէ նուշն ինչ է»...

(Շարունակելի)

նպատակով։ Նրանք միայն գաղանին կարող են համակրել։ Եւ դա մենք բնական ենք գտնում։

Իսկ թէ ինչ տիպի «ինտելիգենտներ» են այդ «աղաները» և ի՞նչ պտուղներ, կամ ո՞ր ուրիշ տեսակի մարդկանց ներկայացուցիչներ, — մենք հետևեալ անգամ համառօտակի, փաստերով կը ծանօթացնենք ընթերցող հասարակութեանը։

* * *

Նաւթի թանկութեան (փութը՝ 16 1|2, 17 1|4, 17 1|2 կոպ.) պատճառով կապիտալիստները «քէֆս» են անում, հրճւանքի և երկիւղի մէջ են, սրտերը տրոփում են և ամէն օր սպասում բանւորների ոտքի կանգնելուն ու գործադուլին։ Եւ իսկապէս տեղ-տեղ էլ պատահում են այդպիսիք՝ զուտ տնտեսական հողի վրայ, ինչպէս օրինակ, մի քանի օր առաջ, կէս օրով կանգնելը ձիաքարշերի և մի քանի նաւթահանքերի արհեստանոցում աշխատող բանւորների։

Բայց մի՞թէ դրանք այժմեան ժամանակի ոգուն համապատասխան են։ Մի՞թէ իրերն այդ են պահանջում այսօր, գործել այդ ուղղութեամբ, այդ հողի վրայ...

Անիխան

Բագու 25 Յուն. 1904

ԹՂԹԱԿՑՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ԻՄ ՆԱՄԱԿՆԵՐԸ Ա.-ԻՆ

ՆԱՄԱԿ II.

Սիրելի ընկեր!

(Շար. նախորդ թիւէն եւ վերջ)

Գրեթէ նոյն տենդենցիաներով մեր վաղեմի ծանօթ «Նով. Վրեմ.» մի ուրիշ «Կովկասի Բ. Նուաճում» վերնագրով երկար յօդուածով խորհուրդներ էր տալիս կառավարութեան, որ այսքան պաշտ փորձերից յետոյ, ժամանակ է վերջապէս Կովկասի այս անախորժ դէպքերին վերջ տալու։ Դորա համար նա առաջարկում էր փոխել մինչեւ օրս գոյութիւն ունեցող օրէնքները։ Հարկաւոր է—ասում է յօդուածագիրը — ամենից առաջ բռնի միջոցներով Կովկասցիներին նախ՝ զինաթափ անել 2) նոցա մէջ եղած բոլոր զէնքերը հաւաքել, 3) պարտազանցներին ամենախիստ պատիժներ նշանակել, 4) բնիկներին ծառայութիւններից դուրս վանել 5) գիւղերում կօզակներ նշանակել, 6) գիւղապետների (старшина) պաշտօնը Ռուսներին յանձնել, 7) աշխատել, որքան կարելի է շատ Ռուս գաղթականութիւններ հաստատել բնիկների մէջ 8) Կովկասի մահմեդականներից զինւորներ հաւաքել եւ այն էլ Ռուսաստանում ծառայեցնել, 9) աշխատել մահմեդականների երթեւեկութիւնը դէպի Տաճկաստան կրճատել (որոնց մեծերը այնտեղ կարողանում են պղտորել), իսկ այդ ցանկութեան հասնելու համար մանաւանդ երկու գլխաւոր հանգամանք է խոչնդոտ հանդիսանում՝ ա. որ մահմեդական երիտասարդութեան մեծ մասը Տաճկաստան է գնում իւր մահմեդական ուղղափառ կրօնի բարձրագոյն ուսումը շարունակելու, այսինքն այն ֆանատիկ մէդրէսէներում, որտեղ միայն դէպի գեավուրները ատած ատելութիւն եւ վրէժխնդրութիւն են սովորում եւ բ. որ մինչեւ օրս Ռուսահպատակ մահմեդականները Տաճկաստանի վրայով էին դէպի Մէկկա. Մէդինէ սրբավայրերը գնում. իսկ այժմս, որ արդէն մեր հեռաւոր արեւելքի նաւատորմիղը նոցա մինչեւ Պարսից ծոցի նաւահանգստներումն է տանում, որ ընդամէնը 50—60 վերստ ճանապարհ է մնում մինչեւ նոցա ուխտատեղին, նշանակում է այդ մէկ հոգսից գրեթէ ազատուել ենք։ Մեզ մնում է Կովկասում մի քանի մահմէդական մէդրէսէներ բաց անել (այդպիսի մի մէդրէսէ Կրիմի Ղարասու - Բազար քաղաքում կայ) եւ այդպիսով նոցա երթեւեկութիւնը դէպի Տաճկաստան որոշ չափով կրճատած կլինենք։ Բաւական է որքան նոքա Ռուս պետութեան բարեհաճ կամքին սկսեցին հակառակ գնալ։

Զկարծես, սիրելի ընկեր! որ Ռուսները իրենց օտարացեղ հպատակներին միմիայն քաղաքական եւ բարոյական ճնշումներով եւ հալածանքներով են բաւականանում, բոլորովին ոչ։ Նոքա ամենայն եռանդով աշխատում են օտար ցեղերին եւ տնտեսապէս ու մտաւորապէս ալ ճնշելու։ Դորա ամենափայլուն ապացոյցը կարող են լինել Ռուսահպատակ բազմաչարչար հրէաները (որոնց դէմ գոյութիւն ունեցող ճնշումների մասին երբեւ մի ուրիշ անգամ աւելի կուռնենամ գրելու)։ Իսկ վերջին ժամանակներս նոցա՝ նիւթապէս ճնշելու մտածման առարկան եղել են հայերը։ Հէնց այդ միեւնոյն «Նով. Վրեմ. եւ ընկ.» թերթը այս տարի անհագին կրկնօցներ գցեցին անհագին յօդուածներ թխեցին այդ մասին թէ՝ առ հասարակ Կովկասի եւ մանաւորապէս Բագուի եւ Թիֆլիսի արդիւնաբերական գործերը եւ շուկաները բացառապէս հայերի ձեռքն է անցել։ Օրինակ, Բագուի համար գրում, բղաւում են, որ նորա արդիւնաբերութիւնը ամբողջապէս օտարահպատակների (անգլիական ընկերութիւնների, Ռօչիլտի, Նոբէլի) եւ մեր թշնամի հայերի ձեռքն է անցած, պէտք է մի քանի իրաւունքներ խլել նոցա ձեռքից, պէտք է կապել նոցա ձեռքն ու ոտքը։ Իսկ ընդհանրապէս Կովկասի վաճառականութեան վերաբերմամբ այդ ռուս թերթերը սաստիկ կերպով յարձակվում են Ռուս կապիտալիստների անընդունակութեան վերայ, որ չեն կարողանում Կովկասի վաճառականական գործերը իրենց ձեռքումը կեդրոնացնել։ Մենք —ասում է «Գրաժդանինն» — այն ասահման անընդունակ եւ անձեռնհասյեաց ազգ ենք, որ ամբողջ 10 միլիոն ժողովուրդ ունեցող Կովկասում ոչ մի աչքի ընկնող առեւտրական տուն չունենք (չհաշուած ի հարկէ մի քանի աննշան առեւտրականներ), եւ միայն ամենայն անտարբերութեամբ թոյլ ենք տալիս հայերին նիւթապէս եւ մտաւորապէս էլ զօրեղանալու եւ իրենց հարստութիւնն ու միտքը մեզ դէմ լարելու եւ մեր տակը փորելու ... Ամօ՜թ է մեզ։

Այս հարցը մանաւանդ աւելի բացորոշ եւ սիստեմատիկ կերպով արտայայտեց «ականաւոր հայակեր» Վելիչկօն իւր խմբագրութեամբ հրատարակւող «Ռուսկ. Վեստ.» ամսաթերթում եւ «Սվետ» կոչուած մի ուրիշ թերթում («Սվետ»ում Վելիչկօն հանդէս եկաւ «Կովկասցի Ռուս» կեղծ անուան տակ թաքնուած), որի մասին յաջորդ նամակովս։

Ողջոյններ եւ համբոյրներ

Քեզ սիրող ընկեր՝ Արաք.

Մոսկուա. Դեկտ. 1903

ԿԱՐՍ, 7 Յունվ. 1904 թ.

Անցեալ 1903 թ. շատ ծանր տարի էր Կարսի նահանգի համար ընդհանրապէս և Կարս քաղաքի ազգաբնակութեան համար մասնաւորապէս։ Անթիւ ձերբակալութիւններ, հալածանք, հարստահարութիւն,—ահա՛ բոլորը՝ կատարւած ռուս պաշտօնեաների, ադմինիստրացիայի ձեռքով...

Դեկտեմբերի 18-ին տեղւոյս ռուսաց օրիորդաց պրոգիմնազիայի աշակերտուհիներից մէկը (ռուս) թոյլտւութիւն է խնդրում տեսուչուհուց (ռուս) իրենց տանը գտնւած Նիկօլա կայսեր իր ամուսնու հետ նկարւած պատկերը բերել և կախել Բ. դասարանում։ Ստացւում է թոյլտւութիւն։ Մի քանի օրից յետոյ յանկարծ աշակերտուհիներից մէկը (հայ) դասարանի յատակի վրայ պատռւած տեսնելով այդ պատկերը՝ դիմում է տեսուչուհուն գոռում գոչումով. ..... Որովհետև նրա դասարան մտնելու պահուն պատկերի մօտ կանգնած տեսել է Խանամիրեան օրիորդին, հետևաբար նա արած կը լինի.... Օր. Խ. 11—12 տարեկան մի անմեղ աղջիկ է։ Այդ մասին տեսուչուհին հաղորդում է հոգաբարձութեանը, որը և կազմում է արձանագրութիւն ու գործին «քաղաքական» բնաւորութիւն տալով յանձնում է ժանդարմերիային...

Թիֆլիսից Ստավրօպօլի նահանգի թափառական ցեղերի վըրայ նոր նշանակւած գլխաւոր պրիստաւ Պօլսկին նամակ է գըրում Կարսի ոստիկանապետ գիժ Միխակային թէ՝ այսօրը ինչ ներկայացայ իշխան կառավարչապետին, որը շատ սիրալիր ընդունելութիւն ցոյց տալով ինձ, խօսակցութեան մէջ ասաց որ ինքը (իշխանը) շատ գոհ է Կարսի նահանգապետի և ոստիկանապետի բըռնած դիրքից ընդդէմ անհաւատարիմ հայ տարրի... և թէ կառավարչապետը մտադիր է շուտով խրախուսել այդ պաշտօնեաների ջանքերն ու պետութեանը մատուցած օգտաւէտ ծառայութեանց՝ ներկայացնել նորին կայսերական մեծութեան մեծ պարգևների ու պաշտօնների... Այն ժամանակ թերևս իմ (կառավարչապետի) ստորադրեալ պաշտօնեաները նըրանցից բարի օրինակ առնեն...

Հազիւ ոտք էինք դրել 1904 թ. շէմքին, ամսոյս 6-ին, վաղ առաւօտեան մի ահռելի լուր տարածւեց Կարսում թէ ոստիկանապետը սպանւե՛լ է... Ամենքը խորհրդաւոր կերպով իրար հարցնում էին. «արդեօք սա մի դառն կատակ չէ՞ մեր գիժ Միխակօյի կողմից»...

Ահա՛ իրողութիւնը։ Ոստիկանապետը հայոց հոգևոր կառավարութեան (ռուսներից յափըշտակւած) մօտով իր հաւատարիմ թուրք ոստիկանի հետ անցնելիս իբր թէ երեք հայերից յանձակում է կրում, որոնք և մի քանի անգամ ատրճանակ արձակում են թէ նրա և թէ՛ ոստիկանի վըրայ... Արդիւնքը ստացվում է այն, որ վիրաւորվում է փողոցում այդ րոպէին անցնող մի խեղճ մշեցի և մէկ էլ մի ուրիշը, որը երեւի գաղանների ձեռքը նորից չընկնելու համար մի թեթև վէրք ստանալով անյայտանում է... Միխակօն մնում է անվնաս, իսկ իր «հաւատարիմ» ծառան — ոստիկանը — վիրաւորվում է...

Տեղի են ունենում բազմաթիւ ձերբակալութիւններ... Ազատ չի մնում նաև Կիւրեղ վարդապետը, որի մօտ, կէս գիշերին, ներս խուժելով բազմաթիւ պաշտօնեաներ ու ժանդարմներ, տակն ու վրայ են անում սենեակը... ու ի միջի այլոց պահանջում Հայրիկի «ծածուկ» թղթերը իրեն գրած...։ Ոչինչ չգտնելով կատաղութեամբ դուրս են կորչում... Այդ մասին Կարսի նահանգապետի պաշտօնակատար յայտնի գազան գնդապետ Լևիցկին հեռագրով յայտնում է իշխան-կառավարչապետին և Կարսի նահանգապետ գեներալ Սամօյլովին, որը հայկ. գործերի առիթով ամսոյս 2-ին գնացել էր Թիֆլիս։ Կառավարչապետի հրամանով նահանգապետը, երէկ, առանձին արագ գնացքով Կարս հասաւ և մի շարք միջոցներ ձեռք առաւ՝ ճնշելու համար «հայկական անկարգութիւնները Կարսում»...

Փողոցները զինւած ոստիկաններով, ստրաժնիկներով զօրքերով լիքն է։ Հայերը ահ ու սարսափի մէջ են։

Հմայեակ Դիլաքեան

ՕԴԵՍԱ. 29 Յունվ. 1904.

Յունվար 27-ի օրը տեղս մեծ իրար անցում կար ռուս եւ ճապոնական պատերազմի առիթով։ Մի օրւայ մէջ 8 հեռագիր տարածւեց. ռուսները մեծ տրամութեան մէջ էին իմանալով իրենց երեք նաւի կորուստը։ Գիշերւայ ժամը 12-ին մի հեռագիր դուրս եկաւ թէ ճապոնացիները կորսնցուցած են 11 զրահաւոր, իսկ իրենք մէկ. գիշերը մինչեւ լոյս «կեցցէ Ռուսիա» կը պոռային։ 28-ի առաւօտուն, ժամը 9 ին, 13 ուսանող փողոցում «սուտ է ճապոնացիների կորուստը» կը պոռային. ոստիկանութիւնը ձերբակալեց նրանց, բայց անմիջապէս արձակեց երբ տեսաւ որ նոյնը կը կրկնէր ժողովուրդը եւ ուսանողներու մէջ յուզումը տիրած էր։

Այսօր կառավարական դրամատունը մեծ չփոթութիւն էր ինկած։ Օտարազգիներ իրենց դրամը կը պահանջէին, բայց բանկի տնօրէնը կը վստահացնէր նրանց թէ կառավարութիւնը մեծ կորուստներ ունենայ իսկ՝ դարձեալ իրենց դրամը անձեռնմխելի կը մնայ։ Ամենից աւելի հրէաներն էին պահանջողը։ Մի հրէայ օրիորդ պոռալով կըսէ. «դուք չէի՞ք որ հայ եկեղեցիների դրամներն ալ կերաք. ինչո՞վ կը վստահացնէք մեզ»։

Վիճակահանութեան արժեթղթերը ինկած են։ 380 ռուբլի արժողները իջան 100ի։

Կառավարութիւնը խիստ կասկածի մէջ է եւ երկիւղ ունի թէ մի մեծ ցոյց տեղի կունենայ։ Սրճարաններում համարձակ դէմ կը խօսէ ժողովուրդը...

Զանիկեանց

Отговорникъ: Степанъ Г. Степанянъ
Печатница Б. Н. Малджиевъ—Русе